

Opgraven in 't Zwarte Gat. Een landelijke bewoningskern uit de volle middeleeuwen te Oostkamp (prov. West-Vlaanderen)

Yann Hollevoet

Inleiding

Begin 1994 werd de definitieve goedkeuring van het bijzondere plan van aanleg 't Zwarte Gat te Oostkamp bekend gemaakt. Door deze goedkeuring zou op vrij korte termijn een verscheidene hectaren groot akker- en weilandcomplex gelegen ten noorden van de dorpskern, tussen de spoorweg Brugge-Gent en de N50 (fig. 1), een nieuwe bestemming krijgen. Het in het gewestplan Brugge-Oostkust als agrarisch gebied ingeschreven stuk kon hierdoor omgevormd worden in een ambachtelijke zone. Deze bestemmingswijziging liet de definitieve overplaatsing van een tot dan in de eigenlijke dorpskern werkzame houtzagerij toe, alsook de uitbreidingsplannen van een vlakbij gelegen machinebedrijf. Vooral de houtzagerij zou het leeuwedeel van de beschikbare terreinen in beslag nemen, niet enkel voor eventuele burelen en bedrijfsgebouwen, maar ook voor opslag en parkeergelegenheid.

De definitieve goedkeuring van het BPA noopte het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium ertoe een verkennend onderzoek in te stellen. Eind februari waren immers bij een vluchtige prospectie van de toegankelijke terreinen benevens de klassieke laat- en postmiddeleeuwse bemestingsvondsten tevens aardewerkfragmenten uit de volle middeleeuwen aangetroffen. Verder beschikte de Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa van de Universiteit Gent over verscheidene luchtopnamen van het terrein. Op de foto's, gemaakt door J. Semey, tekenden zich duidelijke sporen af (fig. 2)¹. Deze concentreerden zich op verschillende plaatsen en één van deze plaatsen stemde min of meer overeen met de zone waar het weinige aardewerk uit de volle middeleeuwen was ingezameld.

De op de luchtfoto's zichtbare sporen waren zeer talrijk en verscheiden. Het betrof niet enkel lineaire sporen maar ook min of meer ronde en/of

vormeloze vlekken van uiteenlopende grootte. Van enkele van deze laatste sporen werd vermoed dat het om de paalkuilen ging van verdwenen houten gebouwen. Bij verscheidene lineaire sporen viel – na confrontatie met de kadasterkaarten – op te maken dat het ongetwijfeld om vroegere perceelsgrachten ging. In de meeste gevallen liet het oude cartografische materiaal evenwel niet toe klaarheid te brengen over de aard van de meeste sporen en ook de geschreven bronnen brachten geen soelaas; men maakte slechts melding van de toponiemen *Vetten Bilck* en *Moortel*². Verder viel op te maken dat het huidige tracé van de N50 die langs de westkant het terrein begrensd, slechts terugging tot de Oostenrijkse periode. Het oorspronkelijke tracé van de weg Brugge-Oostkamp moest aan de oostelijke kant van het terrein gezocht worden, op de plaats waar zich nu een nietsbeduidend pad bevindt.

In overleg met de BVBA Verlinde-Hoorens, eigenaar van het terrein waar de meeste sporen zich concentreerden, werd besloten een verkennend onderzoek in te stellen op die plaatsen waar zich de meeste verkleuringen in het gewas aftekenden. Door middel van een sleuf van 50 op 5 m en twee sleuven van 50 op 10 m werd vrij vlug duidelijk wat de sporen betekenden. In de eerste twee sleuven, op de oostelijke helft van het terrein, leken de meeste aangesneden sporen vrij omvangrijke kuilen van onduidelijke betekenis en datering te zijn. Ter hoogte van de oppervlaktevondsten uit de volle middeleeuwen daarentegen tekenden zich tal van sporen af die duidelijk in verband te brengen waren met een verdwenen bewoning uit deze periode. Vermits men in deze zone ook de eigenlijke bedrijfshal zou inplanten werd besloten het onderzoek aldaar verder te zetten (fig. 3).

Over een tijdspanne van een 5-tal weken werd aansluitend op de zoeksleuf een bijkomende oppervlakte van circa 1/2 ha systematisch onderzocht

¹ Opname 56.708 van 14.08.90 - foto J. Semey; met bijzondere dank aan Prof. Dr. J. Bourgeois van Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa - Universiteit Gent voor het ter beschikking stellen van de foto.

² Claeys 1953.

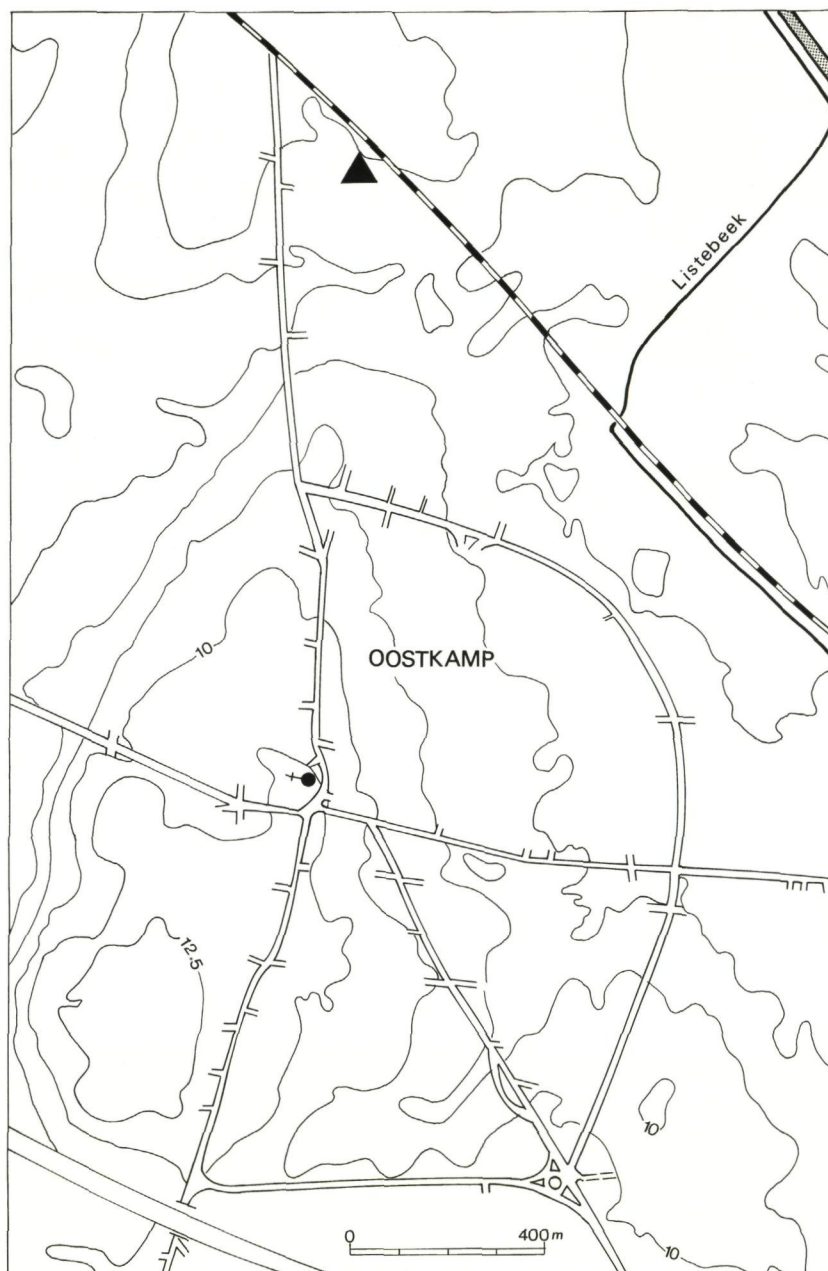
(fig. 4)³. Deze zone paalde langs de noordoostelijke kant aan de spoorweg en werd over de volledige lengte doorsneden door een pijpleiding. Bij de begrenzing van het onderzochte areaal heeft men verder ook rekening moeten houden met de aanwezigheid van een iets lager gelegen zone in zuidwestelijke richting. Gezien de uiteindelijke bestemming van het terrein als bouwgrond werden de meeste omvangrijke sporen – in de eerste plaats de gedempte grachten – slechts gedeeltelijk opgegraven. Een zeer hoge grondwaterstand liet bovendien nauwelijks toe de diepere vullingen grondig te onderzoeken.

Niettemin was de hoogdringendheid was het toch mogelijk op een relatief korte tijd een vrij grote zone aan een systematisch onderzoek te onderwerpen. Toch mag niet uit het oog verloren worden dat door gebrek aan middelen slechts een deel – niet meer dan 1/15de – van de totale bedreigde oppervlakte systematisch kon opgegraven worden. Ook buiten de onderzochte zone tekenden zich op de luchtfoto's tal van sporen af die we bij de opvolging der infrastructuurwerken nauwelijks hebben kunnen onderzoeken. Het valt niet te betwijfelen dat bij deze werken heel wat kostbare informatie is verloren gegaan die het verkregen beeld in belangrijke mate had kunnen aanvullen of nuanceren.

De oudste sporen

Het onderzoek concentreerde zich in de eerste plaats op de resten van de kleine landelijke bewoningskern uit de volle middeleeuwen. Toch zijn bij de opgravingen ook sporen uit andere periodes aan het licht gekomen. Bovendien enkele postmiddeleeuwse structuren betreft het vooral nederzettingen uit de metaaltijden en twee Romeinse sporen. Steentijdvondsten ontbreken helemaal: de weinige vuursteenfragmenten die bij de opgravingen werden aangesneden, zijn wellicht veeleer in verband te brengen met het voorkomen in de regio van zgn. basisgrind aan de top van het tertiair substraat. Bodemkundig maakt het terrein in elk geval deel uit van de matig droge en natte lemige-zandgronden met verbrokkelde humus of/ en ijzer B horizonen⁴.

In de zuidoostelijke helft van het opgravings-terrein werden tal van sporen uit de metaaltijden aangesneden. Het oudste spoor betreft een half cirkelvormige greppelstructuur (diameter ca. 18 m) aangetroffen vlakbij de aanzet van een natuurlijke depressie. De structuur zelf leverde geen vondsten op maar het spoor wordt oversneden door een kuil met heel wat IJzertijdaardewerk en in de nabijheid zijn bij luchtfotografische prospecties wel een aantal vrij omvangrijke circulaire sporen waargenomen die vermoedelijk in verband te brengen zijn met monumentale grafstructuren uit de bronstijd⁵. Mogelijk gaat het hier dan ook om de resten van een iets bescheidenere grafheuvel. In dit verband valt op te merken dat meer oostwaarts een kleine

1 Lokalisatiekaart.
Location map.

greppel werd aangesneden die afbuigt om als het ware de zone met de halfcirkelvormige greppel te ontwijken; in de vullingspakketten van het greppeltje trof men een weinig IJzertijdaardewerk aan. Blijkbaar moet op het ogenblik dat het greppeltje werd uitgegraven nog iets – een lichte verhevenheid? – zichtbaar geweest zijn die men liever links liet liggen.

De meeste sporen uit de metaaltijden zijn met zekerheid toe te schrijven aan de IJzertijd. Het groter aangesneden sporen omvat vooral kleine paalgaten. Enkele zijn duidelijk in verband te brengen met vierpostenspijkers van 2 op 2 m. Verder komen ook configuraties voor met zes paalsporen van 3 op 2 m. Voor het overige vermelden we nog enkele

³ Opname 86.812 van 01.05.94 - cf. noot 1.

⁴ Bodemkaart Loppem 38W.

⁵ Ampe *et al.* 1995.

2 Luchtfoto van de site (foto J. Semey - Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent).
Aerial photograph of the site (photo J. Semey).

greppeltjes en verschillende kuilen. Ook in de opvullingspakketten van een natuurlijke depressie werd IJzertijdaardewerk aangetroffen. De algemene spreiding der sporen laat vermoeden dat de eigenlijke kern van de nederzetting buiten het opgravingsterrein moet gezocht worden. Veeleer bevinden we ons hier in een perifere zone en bevond het centrum zich ter hoogte van de spoorlijn Brugge-Gent. Wel valt op te merken dat ook meer westwaarts IJzertijdvondsten zijn gedaan, zowel in de eerste zoekseurf als bij de afgravingswerken in de nabijheid van deze sleuf; steeds kwam het materiaal voor in de vullingspakketten van moeilijk af te grenzen ondiepe structuren zoals boomkuilen en/of vertrappelde horizonten. Het vondstenmateriaal uit de verschillende structuren wijst in elk geval op een datering in het begin van de late IJzertijd⁶. Geëtiketteerde profielen komen frequent voor en zowel een ruw besmeten als een uiterst gladde buitenafwerking doet zich voor.

Heel wat minder talrijk zijn de sporen uit de Romeinse tijd. Ze omvatten een greppeltje en een

3 Het onderzochte areaal.
The excavated area.

⁶ Hurtrelle *et al.* 1989.

poel die op basis van het schaarse vondstenmateriaal – enkele fragmentjes handgevoimd aardewerk en een weinig kruikwaar waaronder een fragmentair bewaard meerledig oor – slechts ruim in het Hoge Keizerrijk kunnen gedateerd worden. In de vullingspakketten van één der grachtjes van het middeleeuwse woonerf werd wel nog een bodemfragment van een *terra sigillata*-schotel gevonden. Sporen en vondsten laten de aanwezigheid vermoeden van Romeinse bewoning in de nabijheid van de site maar over de juiste ligging ervan valt vooralsnog niets uit te maken. Vermoedelijk bevindt de nederzetting zich echter niet binnen de grenzen van het aangetaste gebied; bij de afgravingswerken werd plaatselijk ook wel enig Romeins aardewerk aangetroffen in de vullingen van een depressie. Het is in elk geval niet de eerste keer dat op Oostkamps grondgebied Romeinse vondsten worden gesignaleerd: reeds in 1960 trof R. Crois bij bouwwerken langs de Legeweg – zowat 1 km meer noord-oostwaarts – een fragment *terra sigillata* aan⁷.

De site uit de volle middeleeuwen

Heel wat talrijker zijn de resten die toe te schrijven zijn aan een kleine bewoningskern uit de volle middeleeuwen. Ongetwijfeld zijn al deze sporen in verband te brengen met een kleine landbouw-exploitatie, een boerderijtje dat wellicht vrij geïsoleerd moet gelegen hebben in het landschap; in de vakliteratuur worden soortgelijke min of meer geïsoleerde ontginningshoeves vaak omschreven met de Duitse term *Einzelhöfe*⁸.

Bij de opgravingen heeft men zich niet enkel beperkt tot het onderzoek van de eigenlijke kern van de nederzetting maar ook besteedde men aandacht aan wat zich daarrond moet hebben afgespeeld. Aldus werden niet enkel de resten van een centraal erf met duidelijke woonfunctie in kaart gebracht; een zijerf en een tweede sporenconcentratie meer zuidoostwaarts vullen het beeld aan. Bij het opvolgen der afgravingswerken werden nog wat bijskomende gegevens verkregen maar doorgaans was de juiste betekenis van deze aanvullende informatie moeilijker in te schatten. Het vondstenmateriaal uit de verschillende sporen is niet talrijk en sluit aan bij het beeld dat reeds werd verkregen door het vroegere onderzoek in de regio.

DE NEDERZETTINGSSPOREN

De sporen die met zekerheid aan de volle middeleeuwen kunnen toegeschreven worden, zijn talrijk en verscheiden (fig. 5). Op de luchtfoto komen heel wat lineaire verkleuringen voor die bij de opgraving bleken overeen te stemmen met gedempte greppels en vroegere grachttracés. Door de snelheid waarmee het onderzoek diende te gebeuren, is doorgaans aan deze laatste categorie sporen minder aandacht besteed. Van de diepere exemplaren

4 Zicht op de opgraving van de zone met de meeste sporen (foto J. Semey - Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent).

The main site under excavation (photo J. Semey).

kan met vrij grote zekerheid vermoed worden dat ze niet enkel een begrenzend maar ook een afwaterende functie hadden. In enkele gevallen zijn duidelijke hergravingen waargenomen, op één plaats zelfs tot drie maal toe. Opmerkelijk is dat bij de opgravingen geen resten van waterputten zijn aangetroffen. Blijkbaar was men voor de watervoorziening van de site in de eerste plaats aangewezen op deze grachten en mogelijk ook op een poel waarvan de aanzet werd waargenomen langs de zuidwestelijke kant van het hoofderf, maar die door latere grachttracés grondig was verstoord.

Naast de vroegere gracht- en greppeltracés overwegen vooral de zgn. paalkuilen, structuren van soms uiteenlopende aard en grootte waarvan min of meer met zekerheid kan verondersteld worden dat ze de plaats aanwijzen waar ooit een houten paal heeft gestaan. In enkele zeldzame gevallen treft men dan ook onderaan in de kuil nog de resten aan van de eigenlijke paal maar doorgaans is deze helemaal weggerot en moet men zich tevreden stellen met het paalspoor. Talrijk zijn ook de voorbeelden waarbij men blijkbaar op een bepaald ogenblik de paalkuil volledig heeft vergraven bij het recupereren van de houten paal; van enig paalspoor is dan helemaal geen sprake meer en vaak gebruikte men deze structuren om zich te ontdoen van afval.

Niet zelden komen de paalkuilen voor in clusters en soms vallen duidelijke configuraties te herkennen. Deze zijn doorgaans de laatste resten van wat ooit houten constructies zijn geweest. Hierbij gaat het zowel om de resten van hoofdebouwen als van zgn. bijgebouwtjes; vooral deze laatste zijn soms zeer verscheiden van aard, wat niet zelden tot problemen leidt bij de interpretatie. Verder vertroebelen de talrijke oversnijdingen van paalkuilen het beeld. Deze oversnijdingen kunnen wijzen op herstellingen maar vaak werden constructies ook nagenoeg volledig herbouwd, min of meer op dezelfde plaats.

⁷ Crois 1961.

⁸ Zie bijvoorbeeld ook van Dierendonck 1989.

5 *Algemeen grondplan van de sporen uit de volle middeleeuwen (zwart) en later.*

A. *Hoofderf;*

B. *Zijerf;*

C. *Bijerf.*

Plan of the high medieval and later features.

A. Dwelling area;

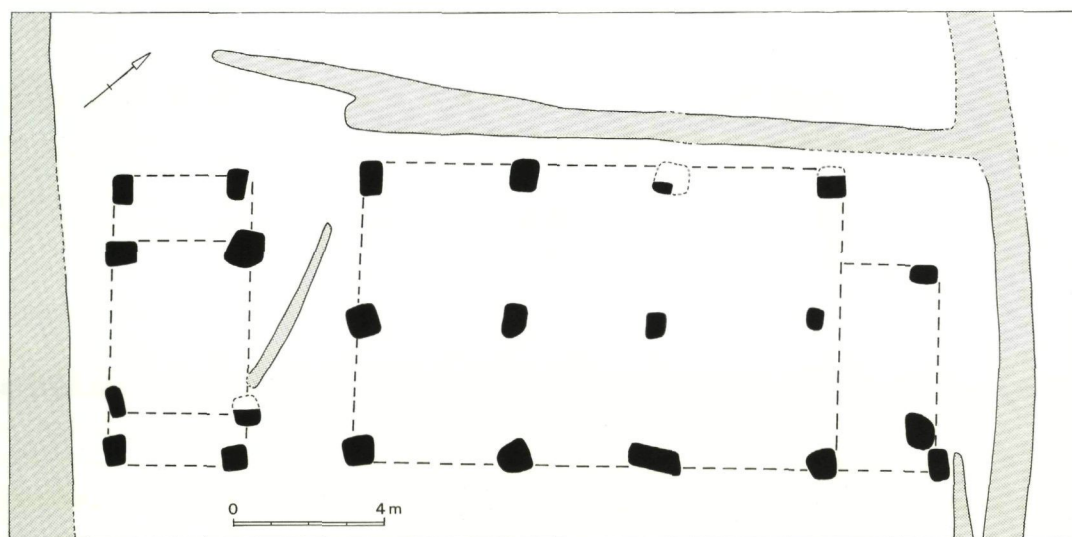
B. Adjacent yard;

C. Secondary yard.

Een combinatie van de palenconfiguraties en de overige aangesneden sporen laat toe een aantal grote eenheden te onderscheiden. Een eerste grote eenheid die hier aan de beurt komt, betreft de resten van wat wellicht het eigenlijke centrale erf moet geweest zijn en waar zich naast het hoofdgebouw ook een aantal bijgebouwtjes bevonden. Op deze centrale zone – die langs alle zijden begrensd was door grachten en/of greppeltjes – sloot langs noordwestelijke zijde een zijerf aan; de resten van dit zijerf werden eveneens volledig in kaart gebracht. Tenslotte kwam bij de opgravingen nog een derde grote zone met sporen uit de volle middeleeuwen aan het licht. Deze situeert zich ten zuidoosten van het centrale gedeelte en sluit er niet onmiddellijk op aan; voorlopig spreken we hier gemakshalve over de resten van een bijerf.

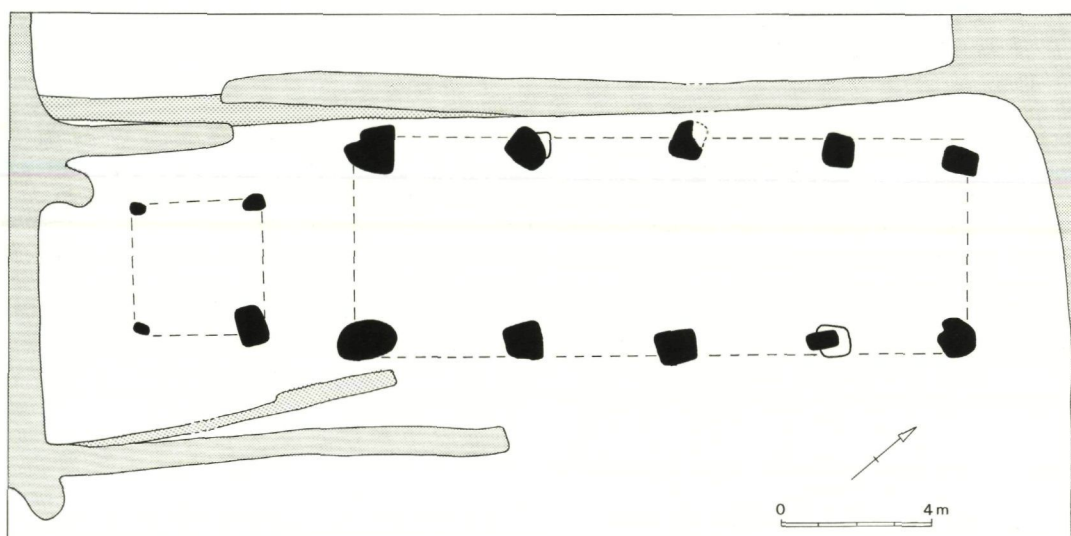
HET HOOFDERF MET AANSLUITEND ZIJERF

De meeste sporen uit de volle middeleeuwen zijn aangetroffen in de noordwestelijke helft van het opgravingsareaal (fig. 5). Hier moet zich het eigenlijke woonerf van de landbouwexploitatie bevonden hebben. Deze was blijkens de aangesneden sporen volledig omgracht en op te splitsen in twee entiteiten, van elkaar gescheiden door een greppel. Deze greppel werd verscheidene malen hergraven, min of meer op dezelfde plaats maar blijkbaar wel met een zich licht wijzigend tracé, nu eens doorlopend dan weer onderbroken. Ten noorden van deze greppels zijn de sporen binnen de omgrachte zone schaars (fig. 6): enkele verspreide paalkuilen en de resten van mogelijk twee bijgebouwtje met vier palen, het ene met een vierkante configuratie (3,5 m zijde), het andere daarentegen met een rechthoekig grondplan van 3 bij 1,5 m.

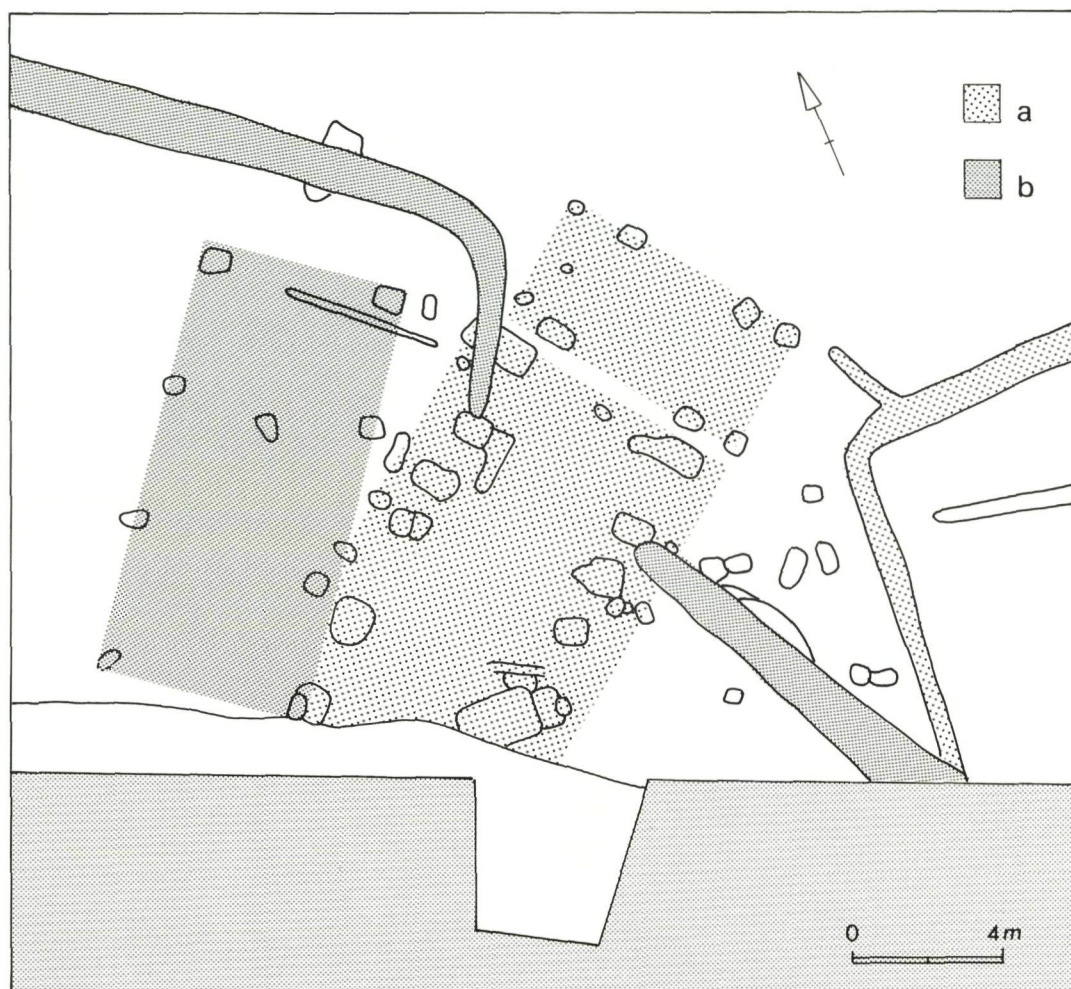

6 Grondplan van het hoofdgebouw en een aanpalend bijgebouw (fasen a en b).

Plan of the main building and an adjacent outbuilding (phases a and b).

7 Grondplan van het bijerf (fasen a en b).
Plan of the secondary yard (phases a and b).

Ten zuidoosten van de aangetroffen greppels tekent zich een belangrijke concentratie paalkuilen af. Deze concentratie is min of meer rechthoekig en wordt langs zuidoostelijke richting plaatselijk begrensd door een greppel. Hier zal zich ongetwijfeld het hoofdgebouw van de boerderij bevonden hebben. Dit werd mogelijk opgericht op de plaats waar zich tot dan een plaatselijk door greppels omgeven zware vierpostenconstructie van ca. 5 bij 5 m bevond.

Een vergelijking van de verschillende paalkuilen alsook de oversnijdingen tussen enkele paalkuilen en de afscheidingsgreppel laat toe een aantal duidelijke fasen te onderscheiden. In een eerste fase zou het hoofdgebouw bestaan hebben uit een tweebeukige rechthoekige constructie van 7 op 14 m met mogelijk een aanbouw langs de noordoostelijke kant (fig. 6: a). De plattegrond wijst op het voorkomen van drie min of meer rechte rijen staanders die zowat 3,5 m uit elkaar staan, terwijl de onderlinge afstand tussen de stijlen zelf doorgaans 4 m bedraagt. Deze constructie werd in een volgende fase vervangen door een eenbeukig gebouw van 6 op 16 m met ook nu stijlen om de 4 m (fig. 6: b). In geen der gevallen vertonen de plattegron-

den van het veronderstelde hoofdgebouw kenmerken die ons kunnen helpen bij een functionele interpretatie. Zoals vaak bij soortgelijke opgravingen ontbreken sporen van haarden en ook wat de eventuele toegangen tot de constructies betreft, tast men in het duister. Mogelijk bevond zich niet enkel het woondeel onder de kap en werd een deel van de constructie ook aangewend als stalruimte, schuur of stapelplaats.

Ten zuidwesten van de plaats waar het hoofdgebouw moet gestaan hebben, komen heel wat paalkuilen voor die wellicht in verband te brengen zijn met verscheidene bijgebouwtjes. Ook hier is het niet altijd even gemakkelijk om duidelijke plattegronden te herkennen. Een vergelijking met andere grondplannen aangetroffen op de site laat evenwel toe de resten te onderscheiden van een vierpostenconstructie (3,5 m zijde) die moet voorafgegaan zijn door een rechthoekig gebouwtje van 7 op 3,5 m met vier paar palen. De plattegrond van deze laatste constructie vertoont heel wat gelijkenissen met die van een bijgebouwtje aangetroffen op het bijerf, waarover verder meer.

Op de zuidoostelijke helft van de omgrachte zone van het hoofderf zijn eveneens tal van paal-

kuilen aangetroffen. Deze lijken, met uitzondering van een mogelijke zespostenconfiguratie van 7,5 op 2 m, vooral in verband te moeten gebracht worden met vierpalige constructies. Het grondplan van deze constructies is doorgaans vierkant. De meeste aangetroffen exemplaren meten zowat 3 op 3 m maar daarnaast komen ook kleinere of grotere exemplaren voor. Vaak interpreteert men deze gebouwtjes als spijkers voor de opslag van graan maar enkele kunnen ook afkomstig zijn van zgn. roedenbergen, overdekte hooimijten⁹. In het verleden waren dergelijke constructies in bepaalde delen van Vlaanderen blijkbaar toch een vrij vaak voorkomend verschijnsel¹⁰. Nu treft men ze slechts sporadisch aan, dit in tegenstelling tot Nederland waar ze nog steeds in belangrijke mate het agrarische landschap typeren.

HET BIJERF

Een tweede concentratie sporen uit de volle middeleeuwen werd aangetroffen in de zuidelijke uithoek van het onderzochte areaal. Ook hier komen zowel vroegere gracht- en/of greppeltracés als paalkuilen voor. Langs zuidwestelijke zijde wordt de sporenconcentratie begrensd door latere structuren waardoor een deel van het oorspronkelijke sporenbestand wellicht is verdwenen, wat andermaal de interpretatie van het geheel niet ten goede komt.

Op basis van de enkele oversnijdingen zijn twee grote fasen te onderscheiden. De oudste fase (fig. 7: a) omvat een aantal zeer diepe paalkuilen die mogelijk in verband te brengen zijn met een min of meer ZW-NO-georiënteerde constructie. Van dit gebouw heeft men twee rijen paalkuilen aangetroffen en enkele bijkomende sporen laten vermoeden dat het voorzien was van twee geaccentueerde toegangspartijen rechtover elkaar in beide langszijden. De constructie was zeker 11 m lang en allicht breder dan 6 m, de gemiddelde afstand tussen de twee palenrijen. Bij gebrek aan duidelijke sporen van een eventuele wandconstructie kan niet helemaal uitgesloten worden dat deze zich niet bevond op de plaats van de aangetroffen paalkuilen, maar wel op

enige afstand ervan langs de buitenzijde, mogelijk ter hoogte van de bijkomende palen aan de ingangen. Dit fenomeen is genoeg bekend uit de jongste bootvormige boerderijplattegronden aangetroffen in Nederland¹¹.

Onmiddellijk aansluitend op de eerste constructie moet langs de noordoostelijke korte zijde een kleiner gebouw gestaan hebben. Dit gebouwtje moet zowat 7 m op 3,50 m groot geweest zijn. Een soortgelijke constructie werd ook aangetroffen op het hoofdterf vlakbij het hoofdgebouw. De plattegrond wordt gevormd door een centrale vierpalenconfiguratie van 4 m op 3,50 m met in het verlengde van de twee langste zijden aan beide kanten een bijkomende paal op circa 1,50 m. Nabij de zuidwestelijke hoek sluit bij dit gebouwtje een complex aan van twee min of meer haaks op elkaar ingeplante grachtjes; beide greppels lopen verder door buiten het onderzochte areaal. Ook ten noorden van het grote gebouw sloot mogelijk een greppel aan. Hiervan trof men enkel nog een ondiep spoor aan.

Een van de paalkuilen van het grote gebouw wordt oversneden door een paalkuil van een constructie die tot de jongere fase (fig. 7: b) kan gerekend worden. Het maakt deel uit van een rechthoekige palenconfiguratie van 5 m breed en zeker 11 m lang. Mogelijk gaat het hier om de resten van een eenbeukige constructie, misschien wel een schuur. Duidelijke aanwijzingen voor de ligging van toegangen heeft men niet. Het gebouw vervangt wellicht de grote constructie uit de vorige fase en werd ingeplant in de uithoek van een omgrachte zone. Van deze zone werd enkel langs noordoostelijke zijde de begrenzing in kaart gebracht. De gracht maakt een hoek rond het gebouw en lijkt te stoppen ter hoogte van een min of meer noord-zuid verlopende gracht die vermoedelijk ook tot deze fase behoorde.

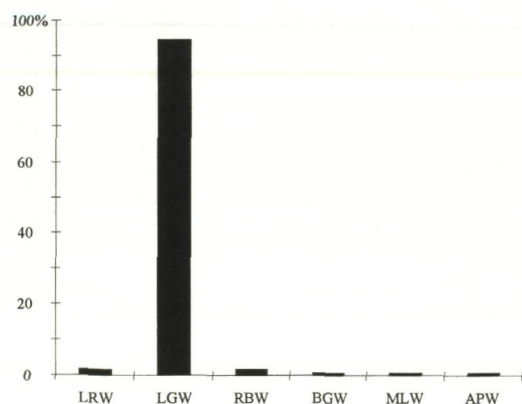
HET VONDSTENMATERIAAL

Door de snelheid waarmee het onderzoek diende te gebeuren, is aan de inzameling van mobiele vondsten minder aandacht besteed. Vooral bij het

⁹ Sottriffer 1990; Zimmermann 1989-1991 & 1992.

¹⁰ Trefois 1978.

¹¹ Huyts 1992; Theuvs, Verhoeven & van Regteren Altena 1988.

8 Procentuele verhoudingen van de verschillende aardewerkgroepen op basis van het minimum aantal exemplaren (totaal 134 MAE).

The pottery from the site quantified by minimum number of vessels (total 134 MNV).

LRW: lokale rode waar - local redware

LGW: lokale grijze waar - local greyware

RBW: roodbeschilderde waar - red painted ware

BGW: blaungrijze waar - blue-grey ware

MLW: Maaslandse waar - Meuse-valley ware

APW: Artesisch-Picardische waar - Artois/Picardy ware.

9 *Rijkversierd aardewerk van Franse herkomst. Schaal 1:1.*

Highly decorated pottery of French origin. Scale 1:1

onderzoek van de gedempte grachten heeft men zich moeten beperken tot een staalname, waarbij doorgaans de onderste vullingspakketten – deze die theoretisch de vullingspakketten die met de daadwerkelijke bezetting van de site in verband te brengen zijn – het eerst uit de boot vielen. Ook een hoge grondwaterstand en de uiteindelijke bestemming van het terrein als bouwgrond brachten met zich mee dat het vondstenmateriaal hoofdzakelijk afkomstig is uit de bovenste vullingspakketten van de aangesneden structuren. In deze pakketten is – met uitzondering van enkele fragmentair bewaarde tanden van schaap/geit en rund – het bot nageenog niet bewaard. Het gros der vondsten wordt dan ook uitgemaakt door aardewerkfragmenten. De schaarse metaalvondsten verkeren doorgaans in zeer slechte staat, wat ook het geval is met een strijkglasfragment. Verscheidene contexten leverden tenslotte ook brokstukken van maalstenen in zgn. basaltlava uit het Eifelgebied op.

Zoals steeds in nederzettingcontexten zijn de aardewerkvondsten sterk gefragmenteerd. In totaal werden iets meer dan 1500 scherven ingezameld. Deze zijn toe te schrijven aan tenminste 134 verschillende recipiënten (MAE: minimum aantal exemplaren). Het importaardewerk is sterk in de minderheid (fig. 8). De tijdens deze periode ook in onze streken steeds terugkerende drie groepen, nl. de Rijnlandse roodbeschilderde waar, het zgn. Paf-frath-aardewerk en de spaarzaam geglazuurde ceramiek van Maaslandse herkomst, zijn steeds slechts vertegenwoordigd door een of twee exemplaren. Vermeldenswaardig is een fragment van een rijkversierde kan van Artesisch-Picardische herkomst (fig. 9)¹². Deze werd aangetroffen in associatie met

een fragmentair bewaarde roodbruine kan van lokale of regionale makelij (fig. 10: 1). Wat het overige rode aardewerk betreft, kan slechts gewezen worden op het schaarse voorkomen ervan, steeds in de jongste contexten. Voor de volledigheid vermelden we zeker één manchenvormige rand, vermoedelijk van een tuitpot. Van een tweede exemplaar valt niet met zekerheid te zeggen of het om zgn. grijs aardewerk gaat dan wel om een door slechte bakomstandigheden verkleurd stuk rood aardewerk.

Iets minder dan 95% van het complex wordt ingenomen door reducerend gebakken aardewerk van lokale of regionale makelij. Het baksel voelt soms vrij zandig aan maar in heel wat gevallen is de klei verschaald met grove kwartskorrels. Bij dit grijs aardewerk zijn de open vormen eerder schaars; we telden slechts zeven randfragmenten die met enige zekerheid kunnen toegeschreven worden aan pannen of kommen. Het complex bestaat hoofdzakelijk uit potten. Heel wat fragmenten vertonen roetsporen en zijn ongetwijfeld afkomstig van kookpotten. Doorgaans gaat het om scherven van vrij bolle potten met een weinig uitgesproken lensbodem (fig. 10: 2-5). Het randprofiel is steeds naar buiten gericht en al dan niet voorzien van een binnenlip. Potten met op twee plaatsen opgetrokken en doorboorde rand zijn bijzonder schaars; slechts één exemplaar is met zekerheid vertegenwoordigd in het complex. Twee fragmentjes van tuiten wijzen op het voorkomen van tuitpotten; tot deze groep zijn wellicht ook twee randfragmenten met de aanzet van een bandvormig oortje te rekenen. Zes randfragmenten – wellicht van voorraadpotten – zijn versierd met vingertopindrukken. Enkele schouderfragmenten vertonen een rolstempelversiering in ruitpatroon.

Het aardewerk is, bij gebrek aan externe criteria, onze enige houvast wat de datering van de site betreft. De onderscheiden groepen sluiten nauw aan bij wat doorgaans aangetroffen wordt in contexten uit de volle middeleeuwen, en meer bepaald de 11de-12de eeuw¹³. In de jongere bewoningsfasen vindt men echter zowel rijkversierde waar van mogelijk Artesische of Picardische herkomst als een weinig rood aardewerk, waaronder duidelijke imitaties van Maaslandse tuitpotten met manchetrans. Dergelijke imitaties treft men eveneens aan bij het lokaal of regionaal vervaardigd grijs aardewerk en lijken eerder thuis te horen in het begin van de late middeleeuwen¹⁴. In de regio zijn ze onder meer gekend uit afvalcontexten van pottenbakkerscentra aan de Berenwegbeek te Ichtegem¹⁵ en te Oedelem, op de plaats *Driekoningen*. Vooral deze laatste vindplaats leverde enkele fraaie voorbeelden op – zowel in oxyderende als in reducerende bakking – en bevindt zich op amper 5 km ten oosten van de Oostkampse vindplaats¹⁶.

Rekening houdend met de verschillende verbouwingen en de te onderscheiden subfasen kan dan ook verondersteld worden dat de bewoning vooral in de tweede helft van de 12de en de beginjaren van de 13de eeuw moet gesitueerd worden.

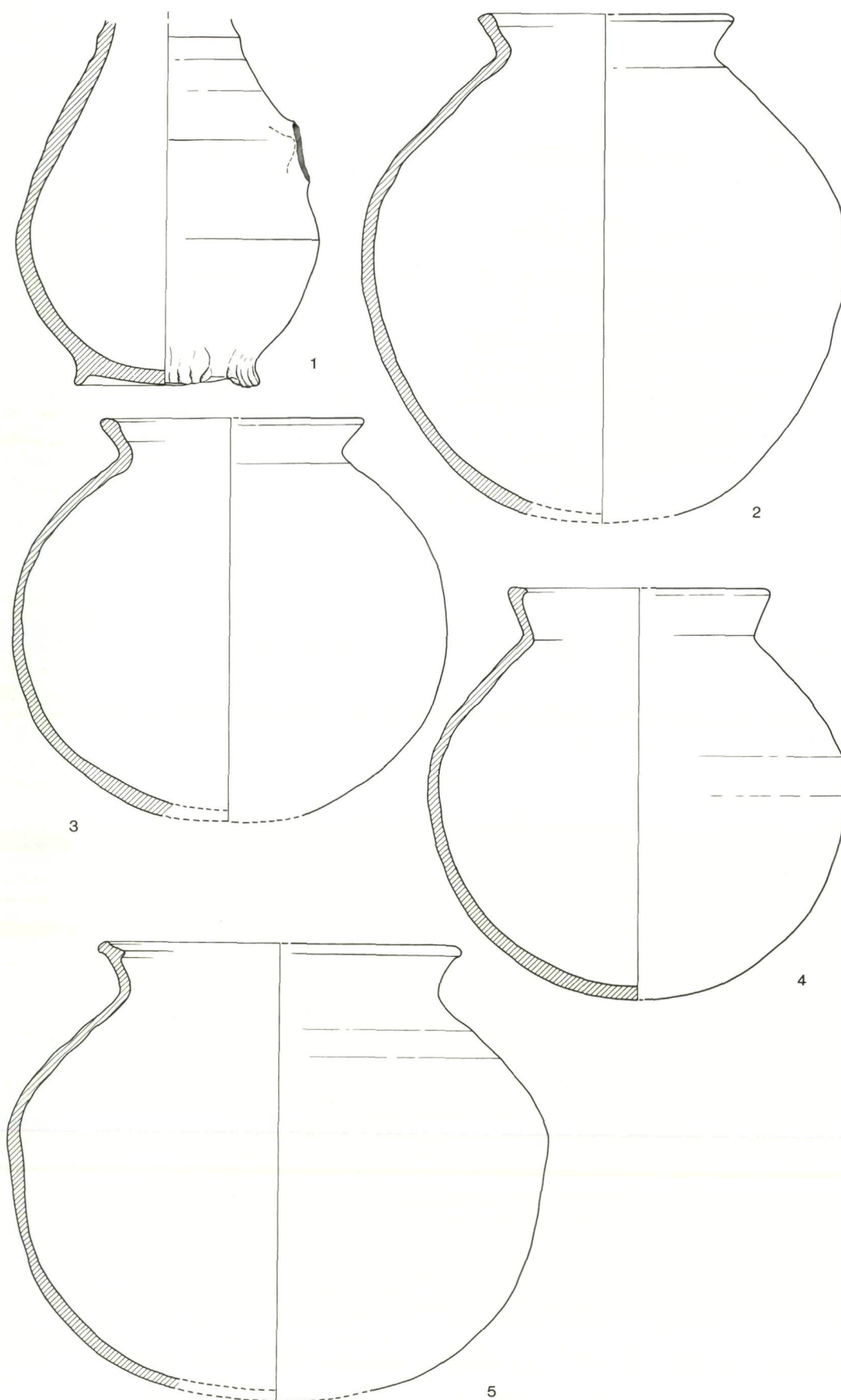
¹² Hillewaert 1990.

¹³ Verhaeghe 1988.

¹⁴ Hillewaert & Hollevoet 1994.

¹⁵ Cools & Pyck 1987.

¹⁶ Onderzoek Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent; publikatie in voorbereiding.

10 *Plaatselijk geglazuurde bruinrode kan (1) en reducerend gebakken aardewerk van lokale of regionale makelij (2-5).*

Partly glazed redbrown pitcher (1) and locally or regionally produced grey earthenware (2-5).

Besluit

De jongste jaren kan de middeleeuwse landelijke bewoning in Vlaanderen zich verheugen over de toenemende interesse van de archeologen. Mede onder invloed van de resultaten bekomen in de ons omringende landen wordt stilaan duidelijk dat de middeleeuwse archeologie zich niet kan en mag beperken tot het opgraven van resten van imposante burchten, kastelen, kerken of abdijen. Ook de minder spectaculaire resten van landelijke bewoningskernen moeten aan bod komen. Ze nuanceren immers het beeld dat men al te vaak van deze periode uit ons verleden heeft. Wel vallen grote regionale verschillen te bespeuren. Zo blijkt het onderzoek zich vooral geconcentreerd te hebben op het noorden van West-Vlaanderen. De meeste onderzochte vindplaatsen liggen immers in de regio Oudenburg-Brugge. Zij vormen een aanvulling voor het in de jaren zeventig in de Westhoek uitgevoerde onderzoek van F. Verhaeghe, dat vooral betrekking had op de laatmiddeleeuwse zgn. sites met walgracht¹⁷. De recente opgravingen hebben zich daarentegen geconcentreerd op sites uit de vroege en volle middeleeuwen¹⁸.

Hoe schaars het gegevensbestand ook moge wezen, voor de landelijke bewoning uit de volle middeleeuwen kan toch een – ongetwijfeld al te simplistisch – beeld opgehangen worden en kunnen we ons wagen aan het formuleren van enkele grote krachtlijnen. Zo blijkt steeds meer dat het patroon van de landelijke bewoning in het historisch kerngebied Vlaanderen duidelijk afwijkt van wat men kent in de meer noordoostelijke gebieden met hun zeer karakteristieke bootvormige plattegronden, althans voor de volle middeleeuwen. De schaarse vondsten van gebouwplattegronden uit het Gentse, meer bepaald te Evergem¹⁹ en Sint-Denijs-Westrem²⁰, sluiten nauw aan bij de vindplaatsen uit het Brugse. Anderzijds zijn in het Antwerpse wel enkele voorbeelden van bootvormige plattegronden gekend. We denken hier in de eerste plaats aan de nederzetting te Wijnegem²¹, maar tevens aan een recent onderzochte site te Melsele in het Waasland²². Voor Zeeland is men – enkele uitzonderingen niet te na gesproken²³ – vooral aangewezen op de talrijke gebouwplattegronden die met de

jongste bewoningsfasen binnen de ringwalburcht van Oost-Souburg in verband te brengen zijn²⁴; deze zijn steeds rechthoekig en vertonen in sommige gevallen grote overeenkomsten met het gebouwenbestand uit het aangrenzende Vlaamse kerngebied. Opmerkelijk is hier wel dat in heel wat gevallen de wanden van de constructies uit plaggen zijn opgebouwd, een fenomeen dat mogelijk in verband te brengen is met de locatie van de site in de polders. Jammer genoeg zijn voornamelijk in de Vlaamse polders geen bewoningssites uit de volle middeleeuwen het onderwerp geweest van grootschalige vlakgravingen. De beschikbare gegevens zijn te ontoereikend om uitsluitsel te geven over het al dan niet ontbreken van dit fenomeen in onze contreien.

Over de verspreiding van de rurale bewoningskernen uit de volle middeleeuwen in het Brugse is voor de zandgronden het beeld voornamelijk zeer onduidelijk. De enkele systematische veldkarteringen uitgevoerd in het gebied leveren doorgaans nauwelijks vondstenconcentraties op uit de volle middeleeuwen²⁵. Dit beeld steekt schril af ten opzichte van wat gekend is voor de polderstreek in het algemeen en zeker de polders ten noorden van Brugge in het bijzonder, waar heel wat vindplaatsen aardige hoeveelheden oppervlaktemateriaal uit de volle middeleeuwen opleveren²⁶, hoewel het niet steeds zeker is dat deze met verdwenen bewoningssites in verband te brengen zijn. De veldkartering van de Oostkampse vindplaats leverde wel aardewerkfragmenten op uit de volle middeleeuwen, die zich hoofdzakelijk concentreerden op de plaats waar zich de eigenlijke nederzetting bevond, maar het valt toch op te merken dat het hier om een kleinere hoeveelheid gaat dan wat doorgaans in de polders voorkomt. Wellicht moet het fenomeen veeleer in verband gebracht worden met de tijdsspanne tijdens dewelke de site werd bewoond en niet zozeer met fundamenteel verschillende prospectie- en bewaringsomstandigheden tussen Polders en Zandstreek. Toch kan op één of andere manier de schaarste aan vindplaatsen in de Zandstreek wijzen op een minder grote densiteit van dergelijke sites.

In een vorige bijdrage²⁷ merkten we reeds op dat – evenals de latere zgn. sites met walgracht – de rurale bewoningssites uit de volle middeleeuwen doorgaans min of meer volledig omgeven zijn met grachten of greppels. Hoewel deze structuren ook wel een begrenzend en afwaterende functie zullen hebben gehad, moet aan dit verschijnsel ons inziens vooral een symbolische betekenis toegeschreven worden. Door zich te gaan omringen met grachten ging men over tot een symbolische toe-eigening van ruimte. Dit ging gepaard met het beperken van de toegangen; het was de bewoner zelf die bepaalde waar en hoe het woongebied kon betreden worden. Hierdoor creëerde men als het ware een privaat gebied dat in oppositie stond tot de meer toegankelijke ruimte van akkers, weiden en bossen daarrond. Deze toeëigening van ruimte zal oorspronkelijk vooral een mentaal proces

¹⁷ Verhaeghe 1977.

¹⁸ De Meulemeester & Dewilde 1987; Hollevoet 1992a & b.

¹⁹ Bourgeois *et al.* 1989.

²⁰ Voornamelijk ongepubliceerde noodopgravingen van het vroegere Seminarie voor Archeologie (thans Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent) uitgevoerd in 1986 op de terreinen van Flanders Expo: zie *Begeleidende tekst bij de tentoonstelling "Van vliegveld tot Flanders'Expo"*, oktober 1986, Sint-Denijs-Westrem, 8 p.

²¹ Zie in eerste instantie Cuyt 1986.

²² Jaarverslag Archeologische Dienst Waasland 1993 & 1994.

²³ Meer bepaald te Haamstede (van Heeringen 1991).

²⁴ van Heeringen, Henderikx & Mars 1995.

²⁵ De Vos 1982; Soers 1987; Vandermoeren 1981.

²⁶ Hillewaert 1984.

²⁷ Hollevoet 1992b.

geweest zijn, dat pas veel later een weerslag zou vinden in de eigenlijke bezitsverhoudingen. Wel is het fenomeen mogelijk ook in verband te brengen met een zich ontluikend individualisme en het verschijnen van een drang naar meer privacy²⁸. Tenslotte moet men het mogelijk zien als een reactie op de meer dirigistische invulling zowel van het eigenlijke landschap als van de sociale ruimte van de menselijke gemeenschap, die het feodalisme ongetwijfeld zal gekenmerkt hebben²⁹.

Hoe onvolledig het verkregen beeld ook is, toch kan gezegd worden dat de laatste jaren enige vooruitgang is geboekt in de studie van de landelijke bewoningssites uit de volle middeleeuwen in onze gewesten. Belangrijk is dat bij verscheidene van de recente onderzochte voorbeelden de vindplaatsen tot vóór de eigenlijke opgravingen enkel door middel van de luchtfotografische prospecties gekend waren. Deze prospectiemethode blijkt niet enkel

voor de metaaltijden of de Romeinse periode belangrijke resultaten op te leveren. Ook voor de middeleeuwen biedt ze een zeer belangrijke aanvulling van onze kennis. Steeds meer blijkt zelfs dat het – bij gebrek aan een systematisch doorgevoerde *Landesausnahme* – wellicht de enige methode is om op middellange termijn in sommige delen van Vlaanderen vrij vlug inzicht te verwerven in de spreiding der sites over uitgestrekte gebieden. We kunnen hier dan ook slechts verwijzen naar het – voor grote delen van Oost- en West-Vlaanderen – baanbrekende werk van J. Semey en de Werkgroep Luchtfotografie van de Universiteit Gent. Het gaat hier om een instrument dat, in navolging van ons omringende landen zoals Groot-Brittannië, Frankrijk of Duitsland, actief zou moeten worden ingezet in het kader van een effectief en consequent beheer van het bodemarchief in landelijke gebieden.

SUMMARY

Excavating the Black Hole. A rural settlement from the High Middle Ages at Oostkamp (prov. of West Flanders)

In 1994, the Institute for the Archaeological Heritage of the Flemish Community carried out excavations at 't Zwarte Gat (the Black Hole) in Oostkamp (fig. 1). The site, known from the aerial reconnaissance surveys of J. Semey and the Ghent University (fig. 2), was threatened by the relocation of a sawmill. Due to lack of time and money, the excavations were limited to the area where most of the crop marks were visible. In this area approximately half a hectare was extensively investigated, while in two other areas only control trenches were dug (fig. 3).

The excavation of the main area (fig. 4) revealed traces of different periods. The oldest one is a semi-circular gully (diam. circa 18 m); it may be related to a bronze age barrow known in the vicinity. The gully did not yield any finds, but it was cut by a pit with Iron Age pottery. Other features from this period consist mainly of postholes – some of which can be related to four- or six-post-granaries – and a few pits. They all date from the middle Iron Age. Roman features are rare; only a gully and a large pit, probably a pool, contained pottery sherds from the 2nd-3rd century.

Most of the excavated features can be related to a small rural settlement from the high Middle Ages. Both the whole dwelling area and an adjacent yard of this settlement were investigated (fig. 5). The dwelling area consisted of a more or less square space limited by ditches in which remains of two rectangular buildings – two-aisled as well as one-aisled – and the postholes of different outbuildings were found. The adjacent yard – on which remains of only smaller outbuildings were

found – was also totally surrounded by ditches (fig. 6). To the southeast a secondary yard was located. In this area we excavated the remains of two larger buildings and one smaller construction (fig. 7).

The finds almost exclusively consist of pottery sherds. The main categories represented on the site (fig. 8) are of local origin and imports are rare. Worth mentioning is a fragment of a highly decorated jug from the Artois/Picardy region (fig. 9). Among the locally produced earthenware (fig. 10) grey vessels – mainly pots – largely outnumber the red glazed products, which are mainly represented by spouted pitchers and a jug. According to the pottery finds and the different settlement phases recognised during the excavations, the site must have been occupied mainly from the second half of the 12th to the beginning of the 13th century.

The excavations carried out in Oostkamp fit in rather well with what is known from the high medieval rural settlements in the Bruges region. In contrast to most Dutch sites boat-shaped houses are absent. Worth mentioning is also the fact that the excavated settlements are in general totally surrounded by ditches, a phenomenon which was, till now, mainly known from the later moated sites. The question remains whether moated sites *avant-la-lettre* are concerned. Finally the importance of aerial reconnaissance for the detection of similar sites should be stressed; it is an invaluable prospection method which ought to be used more systematically for site-management in rural areas.

²⁸ Vanuit historisch standpunt komt het fenomeen uitvoerig aan bod in verschillende hoofdstukken van Ariès & Duby 1985, dl 2, *De l'Europe féodale à la Renaissance*.
²⁹ Saunders 1990.

BIBLIOGRAFIE

- AMPE C., BOURGEOIS J., FOCKEY L., LANGOHR R., MEGANCK M. & SEMEY, J. 1995: *Cirkels in het land. Een inventaris van cirkelvormige structuren uit de bronstijd in de provincies Oost- en West-Vlaanderen*, Archacologisch Inventaris Vlaanderen - Buitengewone Reeks 4, ter perse.
- ARIÈS P. & DUBY G. (réd.) 1985: *Histoire de la vie privée*, Parijs.
- BOURGEOIS J., PARMENTIER F., ROMMELAERE J. & VERMEULEN F. 1989: Noodopgravingen in de landelijke nederzettingen uit de late IJzertijd, de Gallo-Romeinse periode en de late middeleeuwen te Evergem/Spoorwegstraat, *VOBOV-Info* 34-35, 28-41.
- CHAPELOT J. & FOSSIER R. 1980: *Le village et la maison au Moyen Age*, Parijs.
- CLAEYS G. 1953: *De gemeente Oostkamp*, Oostkamp.
- COOLS E. & PYCK M. 1987: Sporen van middeleeuwse aardewerkproductie te Ichtegem, *Westvlaamse Archaeologica* 3, 101-103.
- CROIS R. 1960: Archeologische vondsten te Oostkamp, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'Emulation" te Brugge* XCVIII, 243-244.
- DE VOS D. 1982: *Archeologisch onderzoek van de gemeente Sint-Michiels*, onuitg. lic. verhand., Gent.
- HILLEWAERT B. 1984: *Oostkerke-bij-Brugge*, Archacologisch Inventaris Vlaanderen II, Gent.
- HILLEWAERT B. 1990: A class of Non-Flemish Highly Decorated Ceramics found in the Bruges Area, *Medieval Ceramics* 14, 41-46.
- HILLEWAERT B. & HOLLEVOET Y. 1994: Huisvuil onder het wegdek. Een vroeg-13de-eeuws aardewerkcomplex uit de Markstraat te Oudenburg (W.-VI.), *Archeologie in Vlaanderen* IV, 279-289.
- HOLLEVOET Y. 1992a: Speuren onder het sportveld. Romeinse en middeleeuwse sporen ten zuiden van de Stedebeek te Oudenburg (prov. West-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* II, 195-207.
- HOLLEVOET Y. 1992b: Een luchtfoto opgegraven. Middeleeuwse landelijke bewoning langs de Meersbeekstraat te Snellegem (gem. Jabbeke, prov. W.-VI.), *Archeologie in Vlaanderen* II, 227-235.
- HURTRELLE J., MONCHY J., ROGER F., ROSSIGNOL P. & VILLES A. 1989: *Les débuts du second âge du fer dans le Nord de la France*, Les Dossiers de GAUHERIA I.
- HUYTS C.S.T.J. 1992: *De voor-historische boerderijbouw in Drenthe; een reconstructiemodel van 1300 vóór tot 1300 na Chr.*, Arnhem.
- THEUWS F., VERHOEVEN A. & VAN REGTEREN AL-TENA H.H. 1988: Medieval Settlement at Dommelen, Parts I and II, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 38, 229-430.
- TREFOIS C.V. 1978: *Ontwikkelingsgeschiedenis van onze landelijke architectuur*, Sint-Niklaas, 2de druk.
- SAUNDERS T. 1990: The Feudal Construction of Space: Power and Domination in the Nucleated Village. In: SAMSON R. (ed.), *The Social Archaeology of Houses*, Edinburgh, 181-196.
- SOERS K. 1987: *Assebroek*, Archacologisch Inventaris Vlaanderen IX, Gent.
- SOTRIFFER K. 1990: *Heu & Stroh: ein Beitrag zur Kultur-und Kunstgeschichte*, Linz, 2de druk.
- VANDERMOEREN N. 1981: *Archeologisch onderzoek in de gemeente Oedelem. Prospectie-Analyse-Synthese*, onuitgegeven licentieverhandeling, Gent.
- VAN DIERENDONCK R.M. 1989: Archeologie en historie van een ontginningshoeve: de Krickeschoor bij Bladel. In: VERHOEVEN A. & THEUWS F. (red.), *Het Kempenproject 3. De middeleeuwen centraal*, Bijdragen tot de Studie van het Brabantse Heem 33, 15-25 (met een bijdrage van A.J.P.M. Maas).
- VAN HEERINGEN R. 1991: Archeologische kroniek van Zeeland over 1990, *Archief, Mededelingen van het Koninklijk Zeeuws Genootschap voor Geschiedenis*, 123-145.
- VAN HEERINGEN R., HENDERIKX P.A. & MARS A. (red.) 1995: *Vroeg-middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland*, Goees/Amersfoort.
- VERHAEGHE F. 1977: *De middeleeuwse landelijke bewoningssites in een deel van Veurne-Ambacht. Bijdrage tot de middeleeuwse archeologie*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Gent.
- VERHAEGHE F. 1988: Middeleeuwse en latere ceramiek te Brugge. Een inleiding. In: DE WITTE H. (red.), *Brugge Onder-Zocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek*, Archo-Brugge 1, 71-114.
- ZIMMERMANN W.H. 1989-1991: Ernteburgung in Rutenberg und Diemen aus archäologischer und volkskundlicher Sicht, *Néprajzi Értésítő a Néprajzi Múzeum Évkönyve* 71-73, 71-104 (T. Hoffmann-Festschrift).
- ZIMMERMANN W.H. 1992: The "helm" in England, Wales, Scandinavia and North America, *Vernacular Architecture* 23, 34-43.